

Pau Pérez, «Entrevista a Bartolomé Pascual Chapa»

Amb la participació d'Enric M. Cunyat i Sesé

Entrevista realitzada el divendres 27 de juliol de 2018

Bartolomé Pascual Chapa.- ...Del forn pac ací tot eren rajolars. Alfara tenia deu rajolars.

Enric Cuñat Sesé.- Més.

Bartolomé Pascual Chapa.- Però deu dins de lo que és el casc. És que la cooperativa que tenia el Maño i tots allà a l'atra part de barranc, aquella...

Enric Cuñat Sesé.- La Colectiva.

Bartolomé.- La Colectiva. Que era Magau i tots aquells. I en después se n'isqué ell perquè... el Bort, el Salvaterra...

Enric.- Veus?, la Colectiva és que era un ralojar que feu gent de dinés i de dreta i muntaren una cooperativa pa fer rajolars i es deia la Colectiva. I encà està. Ixa se la quedà Redolà, Germán Redolà.

Bartolomé.- I después se la quedà Bonet.

Enric.- Bueno, Redolà és Marau.

Bueno, senyor Bartolo, li explique un poc. Jo estic fent un treball pa la Diputació, i lo que faig és anar a cada poble de l'Horta Nord: Rafelbunyol, al Puig, a Montcà... i busque a les persones més majors pa que m'expliquen com era la guerra i com era, sobretot, la postguerra, els primers anys i com s'acabà la guerra. Jo m'he mirat un poquetet lo que posava l'Ajuntament i sé quatre noms, i volguera preguntar-li pues unes quantes cosetes del passat, no? Dels anys de la guerra i demés. Antes de començar, senyor Bartolo, m'agradaria que me diguera el seu nom complet, perquè faig una fitxa de les entrevistes. A vosté li dien Bartolo Gisbert...

Bartolomé.- No. Bartolomé Pascual Chapa.

I vosté va nèixer, Bartolo...

Bartolomé.- En l'any... en el 22 d'octubre

Octubre? Quin dia d'octubre?

Bartolomé.- Dia 22 d'octubre.

22 d'octubre. I de quin any?

Bartolomé.- De l'any 45. 46!

Enric.- No, de l'any 45 no, tio: 45 és la quinta. Del 22.

Bartolomé.- Del 22.

O siga, ell va nèixer el [dimarts] 22 d'octubre de l'any 1922?

Enric.- Ell n'he farà 94 anys el dia 22 d'octubre d'enguany [2018].

Entonces el 22, correcte.

Enric.- Lo que passa és que molta gent major te diu la quinta, no l'any de naixement sinó la quinta.

Bartolomé.- És que de tota la quinta érem trenta-tres, i de trenta-tres quede jo, Paquito el de Palau i un atre... Palanca, el Palilo. I que vaja caminant jo assoles.

Enric.- Quin Palilo?

Bartolomé.- El que és casat amb la Palila, amb la Paua que dien. Vicent! Que treballava pa Bonet.

Enric.- Vicent, sí! Vicent. I Agustinet? Agustinet és més jove que tu?

Bartolomé.- Quin Agustinet?

Enric.- Ferrer, el de Cecilieta.

Bartolomé.- Ixe és una quinta menos, del quatre. Jo sóc del cinc, ell és del quatre.

I senyor Bartolomé, el seu pare o la seua mare estaven en algun sindicat? Militaven en...?

Bartolomé.- No, no, no. Ma mare morí als 49 anys, en cinc anys privà, de l'últim fill que tingué. I mon pare estava ací de procurador pa una que li dien la Baronessa, que no és la Baronessa. Que se calfaven tots el cap amb la Baronessa, la Baronessa. I la Baronessa el secret és que aquell era un xicorron i arriba allí a la porta i estava la Baronessa i li diu «escolte, vosté què du ixe sac ahí? Tire ixe sac fora i fique este cubertor» i fica el cubertor allí. Diu «escolte, vosté m'ha ficat a mi en un compromís». Diu «aixina vosté no cal que diga... conforme li pregunten per ahí "com és que ací vosté du ixe cobertor, si ixe cobertor val més que el carro, i el cavall i vosté i tot?". Diu: pues que vol ella que per tot i per tot que me case amb ella». I era això.

Enric.- Els pares d'ell eren els estatgers d'una casa d'ací, que antigament era del Baró de San Vicente Giner.

I li ho gestionava son pare?

Enric.- Ell era el...

Bartolomé.- L'encarregat.

Enric.- L'encarregat.

Bartolomé.- I cobraven dos pessetes en plata. I el meu germà allà a la plaça de Sant Jaume, allò tamé era d'ella.

Enric.- Però ta mare antes de la guerra ja havia faltat.

Bartolomé.- No, no. Ma mare faltà en els dies que agarraren... **[5 min.]**

Enric: El Movimiento?

Bartolomé: El moviment d'ací, el segon any de guerra. És que el meu germà se n'anà als 18 anys allà a Torrent, de Torrent anaren a Carboneres i de Carboneres a primer línia. I va i el fan enlace, i al fer-lo enlace als huit dies que estava va i se junta amb dos de Sueca, de per ahí baix. I entonces és quan ell aplega i se'n va amb ixos dos allí baix i s'amaguen en una coveta. I entonces als que puguen dalt l'entregaren tot...

Enric.- I del Xurro tu te'n recordes?

Bartolomé.- De quin Xurro?

Enric.- El Xurro, en guerra, el del Comité.

Bartolomé.- De Rafael?

Enric.- De Rafael.

Bartolomé.- Aquell? Clar que me'n recorde! Aquell era d'un poblet de per ahí, de...

Enric.- De Teruel. De Villarquemado. I ixe per què vingué a Alfara?

Bartolomé.- Pues ixe vingué perquè el germà d'ell treballava pa Vicent el de Federico, el que era jutge. A on viu el Roig del Peixero. Ixe, siguent jutge, ací vingué un recaudaor a cobrar la contribució i no hi haven dinés antes de la guerra i diu «si vosté vol cobrar...» -perque aquell tio tindria casi dos metros, o dos metros, i tindria noranta quilos ben posats i era molt flamenco...

Rafael?

Enric.- No, el jutge. I per això vingué el germà de Rafael.

Bartolomé.- Per això vingué. I el germà treballava pa d'ell, pa el jutge. I entonces s'amagà allí i quan vingué el moviment tiraren la bomba allí, dalt de ca Farretes vivia, i el matà.

Enric.- A qui?

Bartolomé.- Al germà d'ell. Ell tenia un germà ací.

Enric.- Qui?

Bartolomé.- Rafael.

Enric.- Rafael tenia un germà i el mataren en guerra? No.

Bartolomé.- En guerra.

Enric.- En el 37? Quan hi hagué el tiroteo? Quan vingué La Guapa [*la GPA, "Guàrdia Popular Antifeixista", el cos policial de la Delegació de Milícies, controlada pel PCE*]?

Bartolomé.- Quan vingué La Guapa el mataren en ca Farretes allí en el balconet.

Enric.- Pues seria un tercer germà encara. I tu d'aquella època no te'n recordes més que de Rafael? Estaven tamé els Macetes.

Bartolomé.- Els Macetes, tots. Lluïso el de Macetes era el jefe de tots. Era el més sanguinari.

Lluís Marco?

Enric.- No. Lluís... Ferrer? Ixe era Macetes? No.

Bartolomé.- No, no, no. Ixe jo a penes el coneguí.

Enric.- Macetes són els Navarro.

Bartolomé.- Però el que sí que vaig conèixer, i el salví d'una banyà, és a son pare de Sento el de Macetes, que vivia ahí en ca el Xato. Que es casà...

Enric.- Amb una matalafera.

Bartolomé.- Sí. I estava sorda. I sa mare después d'eixir de la càrrel és quan tingué al que estava d'alguatzil. I Facundo era antes.

Enric.- Facundo s'ha mort fa poquet.

Bartolomé.- Sí.

Enric.- Que vivia en Benifaraig.

Bartolomé.- En Benifaraig casat amb [inintel·ligible]

Enric.- Era boxeador.

Bartolomé.- Sí, volia ser, però... [risses].

Enric.- Li ho ficà en el cap Gori. Gori li va dir...

Bartolomé.- Però és que ací tots volien ser boxeadors. Perquè Ramón Martínez [*es referix al campió de boxa José Martínez Valero, "el Tigre d'Alfara"*] ixe sí que el coneguí jo. Ixe anava en el camió

gran i els pilons de la iglésia els trencà [risses]. Aquell estava com una xota. I me'n recorde que una vegà vingué en un cotxet descapotat roig ahí a ca el Serrano. I el Serrano és el que més històries sabia d'ell. Perquè ell guanyà el campionat i quan a d'ell li pegaven una xufa... perquè ell parà perquè no tenia ni pare, ni mare, ni ningú i l'agarrà este... -com li dien?- Putana, el tio Putana, ahí en l'atarassana. L'atarassana que això era un forn tamé. **[10 min.]** Ahí, lo que és ara els dos bars ixos de Víctor Ibáñez, ahí estava l'atarassana i ahí venia l'aigua.

Enric.- Jo he conegut ahí encara a la torta Putana viure allí en una caseta.

Bartolomé: I ell venia...

Enric.- En un cotxet roig, sí.

Bartolomé.- Venia en un cotxet roig amb una madrilenya [*Elvira Villena*] que es casà. Però es veu que anava a entrenar-se al Mas de Moròder i es veu que li ho arreglaren de manera que li tiraren una alemana i no sé què és lo que passà ahí que es veu que li feren perdre els peus de terra.

Enric.- Ja. Però ell era del Comité tamé? No.

Bartolomé.- Ell no, ell és que anava en el camió. Però ell se n'anà...

Enric.- A Madrid, a París i d'allí a Argentina.

Bartolomé.- I allà obrí un gimnàsio.

Enric.- Muy bien. Sí senyor.

Perquè volia preguntar-li, senyor Bartolomé, allò que passà -que ha dit Enric- quan vingué La Guapa, que allò seria el maig o abril...

Bartolomé.- En l'últim any de guerra [*en realitat va ser en el segon anys de guerra, en 1937*].

Que venien, tinc entés que hi havia un conflicte en Vinalesa i vingueren ací. Podria explicar-me això, lo que se'n recorda?

Bartolomé.- Ixa, tot això és. Pues gastaren més faena en allò i «cuerpo en tierra» i tots per ahí assustats, gastaren més en aquella revolució que feren, en la guàrdia Guapa que dien, que en Teruel. Perquè en Teruel arrancaren a córrer: «ja estan ahí!» i el meu germà s'amagà. I entonces se l'endugueren i estiguérem un any sense saber res d'ell en Villafranca de Navarra. I al teniente ja no el va vore més, ni sap si el mataren, si se'n passà o què...

Enric.- No tornà el teu germà?

Bartolomé.- El meu germà tornà, però el teniente no tornà. És que ell estava amb un teniente, amb dos hòmens casats i ell 18 anys pues... Resulta que tingueren açò, perquè el moros si agarraven a u amb una dent d'or li tallaven el cap o li arrancaven la boca o si li veien alguna alhaja la mà tallà i au.

Enric.- Però quan vingué La Guapa era que venien els de Vinalesa.

I per què venien de Vinalesa, senyor Bartolomé?

Bartolomé.- Perquè passaren per Vilanesa perquè es veu que en Vilanesa tamé hi havia algo de lio dalt del campanar, i es veu que entre Vilanesa i ací volien armar el lio. I per això.

I quan vingueren ací a on s'amagaren? A on se posaren els que se pegaven tirs? A on se pegaven els tirs?

Bartolomé.- Pues entraren pel Carrer Major cara pac allà, i entrà una tanqueta i mamprengueren a observar. I tiraren una canonà al campanar. I les campanes, que ja les havien tirat a terra, ixa campana que quedava que era pa les hores li pegà canonà i en trencà mitja. Comprens? Però,

después se ficà ahí i observant va vore que u aguaitava per allí per una finestreta, entonces tirà canonà allí i matà al germà de Rafa.

Enric.- Entonces desmonten el Comité. Quan guanyen a La Guapa desmonten el Comité.

Bartolomé.- I entonces entra Carlos...

Enric.- Que havia segut alcalde.

Bartolomé.- ...que era cunyat... que era Caperot, que era cunyat de Marian.

Enric.- Bailach, Carlos Bailach. El germà tamé era un home important. Carlos què era de professió?

Bartolomé.- Carlos? Carlos anava de...

Enric.- De senyoret?

Bartolomé.- De senyoret, com aquell que diu. [...]

Enric.- I don Emilio ja vivia ací?

Bartolomé.- Don Emilio era d'Ontinyent. I vinguè als 25 anys. De don Emilio tinc jo més història que ningú d'Alfara.

Enric.- Ara sentiràs, ara.

Bartolomé.- Don Emilio, resulta que una nit quan ve... perquè en Onteniente esta Baronessa -esta no, l'atra- tenia un xalet allí. I de Muro d'Alcoi i de Gàtova i Marines Don Emilio **[15 min.]** hasta Borbotó ho dominava entre la tia Cabella i ell. Tots els que són de la meua edat i de la edat del meu germà pac avall, tots els que han nascut tots els ha empomat la tia Cabella i... I no el dixava vindre perquè el del Govern de València volia enviar la que estava en la carrera, però ell no volia perquè volia aquella cobrar i Don Emilio era més comuniste que els comunistes tots junts. I volien matar-lo i al remat li ficaren una guàrdia pa que no el mataren.

Enric.- I tenia dos monges ahí?

Bartolomé.- I tenia una monja vella, i tenia un germà.

Enric.- Que el mataren, Lluís.

Bartolomé.- No el mataren.

Enric.- Al retor?

Bartolomé.- Ah bueno, el retor no, era u que era metge.

Enric.- No, Don Emilio tenia un germà retor i canonge, i a ixé sí que el mataren.

Bartolomé.- Ah bueno, a ixé sí. Tamé mataren a l'abogat, a don Manuel Simó, que era l'abogat de la Baronessa. El primer que mataren en València.

Enric.- I Ciriaco era de l'Ajuntament?

Bartolomé.- Ciriaco era que son pare anà a Cuba i son pare disparava una traqueta, com el tio Devís [*veure El Laureado Juan Devís Monleón i la Guerra de Cuba*], que tu no l'has conegut...

Enric.- Sí però ho sé: ixé vingué "laureado".

Bartolomé.- "Laureado". I ixé tamé. I ixé disparava el dia de gener de San Juan de Ribera.

Enric.- El 14 de gener.

Bartolomé.- Disparava una traqueta «xe, açò què és? Açò què és? Esta traca açò què és?», i pensaven "don Tomás, el pare de Ciriaco". I Ciriaco dia que era simpatitzant dels anarquistes.

Enric.- Ciriaco?

Bartolomé.- Ciriaco. Simpatitzant.

Enric.- Simpatitzant? Però ell estava en la fàbrica.

Bartolomé.- Ell menjava dels de la dreta. A vore si me comprens.

Enric.- Això és...

Bartolomé.- Ell menjava dels de la dreta. A mi no m'heu de contar res perquè jo ho sé tot.

Enric.- Sí. Però ell sí que entrà en el Comité. Ciriaco entrà en el Comité encara que...

Bartolomé.- No, no. Lo únic que passa és que quan feren el desvio per ahí pa El Caminito del Amor, resultà que ell coneixia a u que era l'amo del port de València, que li dien a la dona Violeta, i ell era no sé d'a on...

Enric.- Això no era de Mellado?

Bartolomé.- No.

Enric.- Per a on va la séquia, per a on està ara la gasolinera, això no era de Mellado?

Bartolomé.- Això era de vàrios. I l'aigua venia per ahí, per ixa punta per ahí, entrava per ahí i entrava hasta les basses de...

Enric.- D'Aleixandre, de Granell, de Roc.

Bartolomé.- De Roc. La ximenera de Roc és esta que hi ha ací ovalà. L'atra és de panxa, que era de Bonet después, que és a on feu el muntó de terra. Estava el Aleixandre, que era un embaixaor. Que era ahí a on estava Maria Rosa, ahí ixe pati que han fet. Aixina és que jo ho sé tot.

Ara, senyor Bartolo, volia preguntar-li: quan ha acabat això del tiroteig que va passar ací en la plaça i cau la campana, i s'acaba la guerra, vosté recorda aquell dia que entren els militars de Franco ací?

Bartolomé.- Pues me'n recorde que entraren en Montcà, però no en Alfara. I anaren molts a vore-ho. Però jo no aní. Perquè jo no he anat mai a ningun pleno ni m'ha agradat la política.

Enric.- Tamé eres molt xicotet, entonces.

Bartolomé.- Una que era xicotet, però és que a mi no m'ha agradat la política. Però jo saber-ho...

Enric.- I feren un campament ací?

Bartolomé.- Ací? Lo únic que feren és que ahí en les quadres del Manyo -això era dels Cabassos que als dos els mataren en Montcà-, i el Manyo salvà a l'agrimensor, al fill que li donà mamar la dona d'ell, que era germana de...

Enric.- Que l'amagà dins d'un carro.

Bartolomé.- No, que anà el dia antes. Quan els havien de traure, [20 min.] si demà a les dos del matí els havien de treure, anà ixe i diu «jo responc d'ixe».

Enric.- Ixos vivien darrere de l'estació?

Bartolomé.- Ixos vivien darrere. Els Giners, que dien.

Perquè veste diu, senyor Bartolomé, que ací els militars de Franco no entraren, no? Vosté no ho va vore.

Bartolomé.- No, no, no, ací no entraren.

Enric.- Però després no muntaren un campament?

Bartolomé.- No, ahí lo que muntaren...

Enric.- Que donaven ranxo i tot.

Bartolomé.- Bueno, bé. Però ací lo únic que hi havia és que el Centro de recuperació era ahí en lo de Roc. I ahí arrancaren les bigues, i d'ahí els tiraven a primer línia. Per això Alfara... una vegà estàvem en el Secà, allà a les tres rutes, i invitàrem a u i mos preguntava que a on estava Alfara. Alfara la coneixien tots els que pegaven a fugir que volien anar-se'n a casa i amagar-se, ixos tots pegaven a fugir...

Enric.- Mosatros diguem Centre de recuperació, el nom oficial era Centro de Reclutamiento número 1.

Bartolomé.- Centre de recuperació, era això. I jo de nit me n'anava per la via a regar allí dalt a lo de mon pare.

Enric.- I tu no te'n recordes quan ja s'ha acabat la guerra que estan ahí els militars, que anaven a missa desfilant pel carrer?

Bartolomé.- Bueno, desfilant pel carrer jo lo únic que me passà, i me desenganyí, és que els que desfilaven quan eren de Franco, ahí estaven Germán, estava Lloris, estava un Morro... ixos eren els que anaven de cabeza. Però a mi mon pare un dia va i me quidra -jo estava calent de treballar, perquè jo tenia dos vaques i havia de fer la faena del secà, de l'horta i de tot. Perquè jo em posí a treballar als set anys. Als set anys ahí en lo de la meua germana hi havia un oliveral, i mon pare me comprà una lligoneta pa anar a tapar els clotets. Només s'acaba el seminari, ixe camp. I ahí, com eren oliveres això, pues els Canales prengueren part. I esta Baronessa demostra que és de Montcà perquè Ramón Casañ volia un trosset allí, i mon pare li diu «no patisques, tindràs el trosset, però si dones tu el nom...». Als Casañs no els pot vore la Baronessa. Esta que diuen que és la Baronessa, que no és la Baronessa!...-

Perquè, Bartolo, vosté com se dona cómpter del dia que s'acaba la guerra? Com sap vosté que s'ha acabat?

Bartolomé.- Pues quan jo sé que s'acaba la guerra, jo te diré lo que passà. No, no, quan s'estallà el Moviment. Quan estallà el Moviment se n'anàrem allà al mas de Trènor a menjar raïm de gateta, el 18 de juliol. Se donàrem compte en que en Vilanesa estava ardent una falla a la porta de la iglésia. I mon pare... jo veig a Agustinet, el de Castelló, amb un pistolot d'ixos del 9 llarg.

Enric.- Quin Agustinet? San Bartolomé?

Bartolomé.- No, el de les Castellones.

Enric.- San Bartolomé.

Bartolomé.- Sí, però el pare.

Enric.- Sí, el que estava casat amb la Castellona.

Bartolomé.- Sí, aquella que anava sempre correigent a San Diego i mai arribava a hora.

Enric.- Ixa.

Bartolomé.- Pues me veig a ixe i dic «ui collons! Això què és?». I me veig un anda per ahí, un anda pac a fora, dic «això què serà?». I en això mon pare buscant-me per ahí, no m'encontrava. I a la que arribe ahí, com el Pelaïllo vivia ahí davant de ca Tacó, pues jo me'n vinc a casa. Els atres a cada u, u Tendre, u que li dien...

Enric.- Tendre de Vicentet?

Bartolomé.- No, el Salvi crec que era. O el atre, o el Maties, perquè eren quatre germans. Bueno, l'assumpte és que jo, al vore això, pues me'n vinc a casa. I mon pare me pegà un lio: «xe! Tota la vesprà buscant-te. [25 min.] No saps que ha estallat el Moviment? No saps que hi ha un lio per ahí? A on estaves?». Ui pues que se n'haviem anat a menjar-se un granet o dos d'un cep que hi hava de gateta que venia en el més de juliol. El 18 de juliol ja pintava, i només anàrem i en menjàrem un granet a cada u...

Enric.- I això és quan cremen la iglésia? Quan cremen les imatges?

Bartolomé.- Ací al sendemà. Però allà en Vilanesa va ser el mateix dia.

Perquè, el dia que s'acabà no se'n recorda, senyor Bartolo?

Bartolomé.- El dia que s'acaba me'n recorde que estàvem llaurant pa u que era cosí de Sorolla, que tenia sis fanecaes, i estàvem jo i el nano de la Pallares, el coneixies? Estàvem llaurant-li les sis fanecaes, que l'haviem tallat pa sembrar forment i estàvem llaurant-lo i ve Marian i li dic «xe! Això què és lo que passa ahí?» i ell el matxo que tenia li diem Negrín [per Juan Negrín], li tragué Negrín, que aquell matxo anava més que la...! Home, aquell matxo si tu la cama de raere fiques en la cama de davant, bé, no? És normal. Però i si la fiques dos pams més avant? I anant anant anava com si anara correuent. Anava molt. I li dien Negrín-.

I li digué entonces esta dona que s'havia acabat la guerra?

Enric.- Marian.

Bartolomé.- Entonces ixe, Marian, ve i dic «què passa que han ficat una bandera i està el campanar ple?», i diu: «ui, ixos són...». I era el coixo de Gràcia i companyia que havien ficat la bandera i s'havien fet tots falangistes.

Enric.- Ixe dia mateixa se fan falangistes [risses].

Bartolomé.- Tots falangistes.

I s'havia plenat la plaça de gent d'ací d'Alfara ixe dia? O no se'n recorda?

Bartolomé.- No te dic que jo estava llaurant i me n'aní de llaurar allí se n'anàrem a casa i enseguida a dormir. En guerra, l'any que estigué el meu germà sense saber un any i tretze dies, perquè la primer carta no vingué, i en después vingué la segon, però demanant avals. I entonces se n'anà el Manyo a Casetes a dur-li 1.000 pessetes, mon pare li donà dinés perquè el meu germà diu «ací jo amb una pesseta serè ric, perquè ací mos donen pa, mos donen de tot, i anem a les [inintel·ligible] de l'alcalde a plegar pedra i a fer murs pa l'Ebro», que hi hava aixina un mur de a metro. Per a on se desborda, ara encara.

Enric.- Per Alcanar o per ahí. I el tio Català el fan enseguida alcalde?

Bartolomé.- El tio Català era padrí meu. I resulta que jo m'enterí quan me n'anava a servir. Perquè mon pare dia que ma tia Pepeta, com me regalava un patí, un baló o una cosa bona, pues este no tenia un duro. Este era carliste i res més, i s'amagà i estigué tres anys amagat, si no l'hagueren mort. A ixe sí que l'hagueren mort, per parlaor. Per massa parlaor. Me comprens?

Enric.- Però ell vivia ja ací en lo del...?

Bartolomé.- No, ell vivia allà...

Enric.- Raere de ca Cecilieta.

Bartolomé.- Ixa és! A on vivia Cecilieta.

Enric.- La part de raere se feu la casa pa casar-se.

I per què diu que era molt parlor el senyor Català?

Bartolomé.- Ai, pues perquè és que els carlistes... Ací i Massarrojos eren dos pobles de Carlistes. Per això un alcalde de Massarrojos un dia li tocà u a la porta, «pam, pam!», li pegà dos tirs i encara no han sabut qui era el que el matà.

Enric.- Però en Alfara antes de nàixer tu ja assassinaren a un alcalde.

Bartolomé.- És que en Alfara arribaren a haver dos bandes i arribaren a haver dos equipos de fútbol.

Enric.- Els Travis

Bartolomé.- Allà Vicentín el de l'arena, l'Abutxín.

Enric.- Els Muedra. A on està la Carbonera.

Bartolomé.- Però els de la dreta eren ací. I d'ahí la tia Cassola, quan li trencaven una cassola **[30 min.]** dia «pagueu-me-la!». La tia Xurra, que era més mala que un dolor de ventre [risses].

Enric.- Entonces, quan ja està el tio Català d'alcalde...

Bartolomé.- Perquè ell és que venien gitanos «jo seré el padrí. Passes una nit però alça el vol». Perquè en els forns i en tot és igual, que a este Coca el feren borratxo els polítics.

Enric.- Coca, qui era? El pare de Milagritos?

Bartolomé.- El borratxo.

Enric.- Ah, la Coqueta!

Bartolomé.- A ixé li donaren... cada vot que li donava li donaven dos pessetes. Aplegava ell: «Tu me votaràs a mi?», «sí», pam, «tu me votaràs a mi?», «sí», pam.

Això qui ho feia?

Enric.- Això va ser antes.

Bartolomé.- I el feren borratxo. I el tio Català tamé ajudà a fer borratxo a Rall, a Garlàmpio, a bascollaes.

Enric.- I els Sales te'n recordes?

Bartolomé.- Els Sales eren pintors i la u se feu, el major, que vivia ahí en...

Enric.- En la plaça, en la plaça mateixa.

Bartolomé.- No, no.

Enric.- Al costat de ca Farretes.

Bartolomé.- Ahí, ahí. Hi havia u que era amic de Cabo.

Enric.- El barber?

Bartolomé.- El barber. Eren lo menos tres pintors. Però és que n'hi hagué un pintor que era exagerat i el matà la Guàrdia Civil ahí en un tiroteo que hi hagué des de...

Enric.- Però en guerra?

Bartolomé.- Antes de guerra.

Enric.- Mataren a un Sales. Después estava Antonio.

Bartolomé.- Antonio se feu de Falange.

Enric.- Antonio se feu de Falange, veritat? I jutge d'Alfara amb el tio Català.

Bartolomé.- És que canviaven pel partit. Els carlistes ací volien manar com fora.

Enric.- I els Aguilars eren carlistes?

Bartolomé.- No, falangistes.

Perquè li volia dir, senyor Bartolomé, el senyor Català a què es dedicava?

Bartolomé.- El senyor Català? A vendre vi. Primer allà i després ahí. I després a comprar greix.

I va viure bé? Diguem-ne que es una persona que durant els anys de postguerra va tindre sempre de tot?

Enric.- Sí.

Bartolomé.- Bueno, es que morí molt prompte. Morí estant jo servint, perquè jo me n'aní en retràs i m'enterí quan es morí.

I la gent dia, vosté sap que quan guanyen la guerra els franquistes sap que alguna vegà detenen a republicans, no? Que han estat a l'altre bando. Vosté sap si la gent ha dit que este senyor ha sigut un home violent o un home més bondadós amb els republicans?

Bartolomé.- Es que, a vore si me comprens: quan jo sóc un xiquet i tinc molta faena, jo ja tenia prou fent faena. I Vicente l'obrer...

Enric.- Carcí.

Bartolomé.- Carcí montà les Juventuts i anàrem allí a la jefatura i me donaren un mosquetó i jo aní després...

Enric.- La jefatura a on estava? A on està el banc?

Bartolomé.- Sí. Dalt.

I un altre xic, un altre home de dretes que he trobat per ahí: vosté va conèixer al senyor Francisco Palau Marqués?

Bartolomé.- Francisco Palau Marqués?

Enric.- Deu ser el Cencerro. El pare de Cencerro.

Bartolomé.- Ah, sí.

I com era Francisco Palau? A què es dedicava? Era un home de falange? Era un home d'iglésia?

Bartolomé.- Home d'iglésia. Però tenia més sentit de comerç que res, perquè se va fer en l'armela, un gran compraor d'armela, i ahí se feu ric.

I com li dien de malnom a este?

Bartolomé.- Cencerro. I tenia un germà que era retor.

Enric.- José María Palau.

Bartolomé.- Que estava en València.

Enric.- I era professor d'institut.

Bartolomé.- Però per els pobles no podia estar perquè es veu que era massa...

Enric.- Faldero?

Bartolomé.- Massa faldero [risses].

Un atre que he trobat per ahí: vosté recorda a un tal José Beltrán Boluda?

Bartolomé.- Beltrán Boluda?

Enric.- El Serraor?

Bartolomé.- Ah, el Serraor.

Enric.- Pot ser el Serraor, Beltran? Que vivia enfront de l'ajuntament vell. **[35 min.]**

Bartolomé.- Sí.

[...]

Enric.- Però ixe Beltrán era molt de dretes? No.

Bartolomé.- No. Es que ací en Alfara hi havia una classe de mescla que jo te diré. Alfara arreglo a habitants ha segut el poble més industrial que ha hagut en Espanya. Perquè estava... deu rajolars, estava la Conserva, les porcateres de Moròder, estava el Molí, estava la Fosforera, estava al costat...

Enric.- La fàbrica de paper.

Bartolomé.- Bueno, la fàbrica de paper estava en lo del Grauro. En después criaven porcs...

I alguno d'estos homes empresaris de fàbriques estava a l'ajuntament?

Bartolomé.- Pues...

Enric.- Més tard. El Senyoret no estigué? El Canyís?

Bartolomé.- El Canyís mai.

Enric.- I Vinyé?

Bartolomé.- Vinyé sí. Però Vinyé estigué pa arreglar la pau entre Santarufina, pa tirar a Santarufina fora. I entrà pa ficar pau. I veges si ficà pau que jo me'n recorde que havia muntat allí un andàmit i no havien demanat permís ni res i entropessà ell en l'andàmit.

Enric.- I es quan entrà Genaro?

Bartolomé.- I es quan entrà Genaro.

Enric.- Ixe és el que dixà dinés, ixe dixà trenta o quaranta mil duros.

Bartolomé.- De tots, el més honrat.

Enric.- Genaro Llorenç era molt bo.

Bartolomé.- Comprà la casa ixa del tio Pixum, a on feren la Jefatura i dixà en caixa 200.000 pessetes. Els demés, tots han dixat lios.

Enric.- [risses] M'ho dius a mi? Jo tamé n'he dixat?

I un altre que he trobat per ací, a vore si vosté recorda al senyor Ricardo Bailach Bailach?

Bartolomé.- Senyor Ricardo Bailach Bailach, sí. Ixe estigué...

Enric.- El forner?

Bartolomé.- No.

Enric.- El germà de la fornera.

Bartolomé.- Ixe era el germà de la fornera. Que se n'anà a Castelló.

Enric.- Ixe se n'anà a Vilavella.

Bartolomé.- A un poblet que té balneari i es casà amb l'ama.

Enric.- Ixe treballava en la Conserva.

Bartolomé.- Però entrà de diputat provincial en Castelló.

Ah, però dins l'ajuntament?

Bartolomé.- Però no ací en l'ajuntament, allà.

Enric.- Ell treballava en la Conserva. Ricardo Bailach treballava en la Conserva i se n'anà a viure a Vilavella.

Bartolomé.- Quan se casà.

Enric.- Se casà i se posà a viure. I el germà és el que estava...

Bartolomé.- Però ell tamé estava mal.

Enric.- Ah sí?

Bartolomé.- Sí, ui...

Enric.- Jo recorde al germà, que tocava la guitarra. [...]

Bartolomé.- I tenia quatre o cinc fills o filles. Arribaren a viure allí al costat d'a on està el mut, en el castell...

Enric.- En el castell.

Me queden dos noms més: uno és Vicente Alós Montagut.

Bartolomé.- Alós Montagut?

Enric.- Els únics Alós són al costat de ta casa. El dels piensos. Ixe no era Alòs?

Bartolomé.- Però ixe no era res.

I l'últim que tinc és José Maria Pascual Chapa.

Bartolomé.- José María Pascual Chapa?

Enric.- És el germà d'ell. Però és que hi ha dos que es diuen igual.

Bartolomé.- Ixe és el "Caudillo". A ixe li tragueren el Caudillo quan s'acabà la guerra. Però ixe tu saps lo que feu? Antes de la guerra el sereno alpegava i dia: «dos pedres, tres pedres...»

Enric.- Dos pedres, pa l'hora de despertar-te.

Bartolomé.- I arriba i van a casa el jutge i li diuen «escolta, tu, ací què passa que no mos dixer dormir?». **[40 min.]** I era u que vivia al costat de la casa gran que hi havia allí...

Enric.- La de Tacó.

Bartolomé.- Més pac allà.

Enric.- Ah, la d'Octavio?

Bartolomé.- Allà a on feren el grupo... el ixe... en el mateix carrer més pac allà.

Enric.- Lo de Plater?

Bartolomé.- Lo de Plater. Allí. En una caseta xicoteta vivia. I entonces agarra ell i saps lo que feu? Va i agarra mitja dotzena de pastissets, pom pom, i toca a la una de la nit: «vosaltres que feu? que ací el veïnat ha vingut a demanar... que siga l'última vegà que ací...», i ell sabia... i fet un desastre era allò. L'assumpte és que diu «bueno, anem a menjar-se els pastissets i açò que no torne a ocurrir més, però si torna a ocurrir anireu al cuartelillo, eh?, a la guàrdia civil». I entonces se menjaren dos pastissets cada u i a dormir.

I per què li dien el Caudillo a este senyor?

Bartolomé.- Pues perquè s'ho ficà ell. Perquè era un ignorant.

Enric.- No, ací n'hi havia uno que li dien Franco tamé, no?

Bartolomé.- Bueno, aquell era d'apellido.

Enric.- Beltrán dic jo. El Fugidor.

Bartolomé.- El Fugidor era casat amb una germana d'aquell.

Enric.- Lloris. Estava casat amb una Lloris. Que ficà una casa de fiambres ahí en la plaça de la iglésia. I després el fill muntà tota la fàbrica

Bartolomé.- Aquell li digueren el Fugidor perquè plantà tamé... açò... "delicios" en l'horta. Volia ell una cosa... "Delicios!". I va i els planta i no arribà ni a collir-ne perquè s'apolillaven enseguida.

Enric.- Quan s'acabà la guerra agarraren a uns quants, que anaren a la Modelo. Ismaelet...

Bartolomé.- Sí, bueno és que ixos s'empaestraren amb el cunyat de Serra, que era el Grauro, casat amb la germana de l'auela Victòria. S'enganyaren de porteria i el centinela, en vez de ficar-se en ixa... perquè volien anar a pel retor de Catarroja.

Enric.- I Sepúlveda vivien ja en Catarroja?

Bartolomé.- No.

Enric.- Vivien ací. Victòria i el Grauro vivien ací i els agarraren ací.

Bartolomé.- I ell estava en la iglésia. Venent carn en companyia del retor i de tot. I entonces se'n ve pac ací i entonces Moreta diu...

Enric.- Moreta és el que vivia allí en la plaça de darrere l'obra?

Bartolomé.- No. Moreta era u que era germà de u que treballava en el Molí, que era casat amb una que ara tu no pots conèixer-lo, que tenia una filla.

Enric.- Però s'enduen a la càrcel a Ismael. A un Lloris.

Bartolomé.- No, Lloris quin?

Enric.- Família dels Barraqueros. S'enduen a uno que li dien Honorato Marí. Se n'enduen uns quants.

Bartolomé.- No, s'endugueren només a ixe, mataren només a ixe. Perquè Rafael el Xurro diuen que feu un discurs. Diu «si ací vostés mos dixen implantar el comunisme, ací no matem a ningun home».

Enric.- Això Rafael el Xurro.

Volia pregunta-li tamé, quan s'acaba la guerra, que n'agarren a uns quants de republicans, en este poble i en tots els pobles, i en altres pobles m'han contat que els amaguen en un calabós. Ací els amagaren en algun puesto els primers dies?

Bartolomé.- Home, tant com calabós... si no és que s'havien empastrat amb sang, no. Va ser una cosa...

Enric.- I les dones? Quines hi havien de milicianes?

Bartolomé.- La María Aguado. María Aguado és que l'home d'ella el mataren.

Enric.- Al principi de la guerra. Bartolomé Chapa Bondia.

Bartolomé.- Perquè aquell es veu que era [45 min.] amic de u que li dien Pedaços, que de Rafelbunyol hasta ací a Foios assaltava totes les...

Enric.- Sí, ixe Bondia, que era del bàrrio, ixe atracà el banc de Bizkaia en Lliria, amb un atre d'Alfara que era Lluís Ferrer.

I què me podria contar de la senyora Maria Aguado? Què feu?

Bartolomé.- Pues era una dona molt treballadora.

Enric.- Molt bona. I Encarna molt bona.

Bartolomé.- Sí. Amortallà a mon pare.

Enric.- Li tallaren el monyo quan s'acabà la guerra? No la raparen?

Bartolomé.- No.

No li passà res?

Enric.- Sí, estigué en la càrcel.

Bartolomé.- Estigué en la càrcel però no. No veus que l'home desaparegué antes d'hora?

Podríem buscar el segon cognom? Maria Aguado què més? A vore si la poguera trobar en el llibre de Gavarda. No sé si en el registre de defuncions, tal vegada, si esta enterrà ací en el poble.

Enric.- Sí, però... Maria Aguado... No sé. Después ella se casà amb un atre Bartolo, amb Bartolo Chapa Molins.

Bartolomé.- Sí, perquè mon pare ajudà a casar-la.

Enric.- I el tio Bartolo tamé tingué que anar a la càrcel? El segon?

Bartolomé.- No. L'atre sí, el pelut, el germà d'ell. El germà d'ell sí que estigué algo.

I vosté sap si els familiar d'estos que van anar a la presó anaven a portar-li menjar o... ?

Bartolomé.- Sí, sí. Per regla general els...

Enric.- Què estaven, en San Miguel? En San Miguel de los Reyes?

Bartolomé.- En San Miguel de los Reyes jo crec que ne ficaven més de València que dels pobles.

Enric.- Una Cabo tamé estava de miliciana? Cabo. De les que se casaren amb el coixo, amb el sastre. (...) Una Cabo no era tamé miliciana?

Bartolomé.- Les Barraquines sí que eren milicianes antes de la guerra.

Enric.- Però Margarites, ixes eren Margarites. Dones en Alfara no n'hi havien, aixina milicianes, llevat de Maria Aguado?

Bartolomé.- No.

I parlant de lo de les dones que estava comentant-li l'Enric, vosté recorda allò de donar-lis oli de ricí i afaitar-li el monyo a les dones? Açò ací passà en este poble?

Bartolomé.- Això no ho he vist jo. I jo lo que no veig jo no ho parle, ni puc parlar. De lo que he vist sí.

Enric.- I algú d'Alfara anava a San Miguel a vore els presos?

Bartolomé.- Sí, per què no?

Enric.- No, no: a pegar-los.

Bartolomé.- Ah bueno, això...

Enric.- Ho han dit alguna vegà, no?

Bartolomé.- Algo, algo han dit.

Enric.- Lloris i Bellver.

Bartolomé.- És que ixos eren de pala.

Enric.- Tota esta gent que estigué en el Comité i tot això, que estigueren en la càrcel i a alguns els mataren, els atres estaven en lo que dien «libertad vigilada», quan venia alguna autoritat de València ixos estaven obligats a quedar-se en casa, no podien eixir?

Bartolomé.- Pues no ho sé.

Enric.- I u d'Alfara que morí en Castelló, en Traiguera?

Bartolomé.- Tampoc.

I ara, senyor Bartolomé, la següent pregunta que volia fer-li, sap que algú pegà a fugir antes d'acabar la guerra, no? Algunes famílies, alguns d'ací pegaren a fugir. Li dic uns noms a vore si li sonen.

Enric.- Luís...

Luís Claudio.

Bartolomé.- Clar, Claudio és que era el cartero.

Enric.- Era carter o escrivent del banc?

Bartolomé.- Son pare era carter.

Enric.- I el xiquet, Luís? Germà d'Adelaida.

Bartolomé.- Es que ell té dos germans, el major no sé quin ofici tenia.

Enric.- Però Luís Claudio Casaña?

Bartolomé.- Ixe treballava... tampoc ho sé.

Enric.- En un banc, no?

Bartolomé.- En un banc o no sé què.

Enric.- Ixe pegà a fugir antes d'acabar la guerra.

Bartolomé.- Ixe no es ficà en res. El major es ficà més.

Enric.- I ixe se n'anà a França i se morí allí i tot. I uns que vivien allí dalt de casa el Nano, que li dien Falo i Esperanza?

Bartolomé.- Ixos no me'n recorde jo.

Enric.- Eren de Castelló, però passaren la guerra ací.

Bartolomé.- Ah, bueno, és que de Castelló i de València ne venien molts [50 min.].

I se'n recorda vosté que pegaren a fugir Luís Claudio, i se'n recorda algú més que tornà igual en el temps?

Bartolomé.- No. L'atre germà era pacífic, el que se quedà amb la casa. La que era mala era la dona del Negre.

Enric.- Adelaida? Era roja. I l'atre vivia en Montcà, enfront de l'Ateneo. I un atre home que li dien Sanz, que vivia en el carrer del Calvari? Que és família d'ixa coixeta que viu per ahí...?

Bartolomé.- No caic.

Ara volia preguntar-li sobre com era el paper... a mi m'han dit, l'Enric i he estat llegint per ahí, quan s'acabà la guerra van fer un acte amb les campanes d'ací. I van posar unes noves campanes. Vosté se'n recorda d'ixe dia què va passar?

Bartolomé.- Pues tampoc. Perquè ixe dia potser que estiguera en el Secà, treballant.

Enric.- Era el dia de reixos. Només s'acabà la guerra. S'acabà en abril i el dia 6 de gener posaren les campanes noves, que anà Don Emilio, anà el Senyoret, anà el del Molí, que eren els padrins.

Bartolomé.- Ja, ja. Pues no ho vaig vore. Jo a actes oficials no he anat mai.

Enric.- No, però això era una festa que anaven en carrosses, en carros i duien les campanes i anaven vestits de Sant Bertomeu.

Bartolomé.- Les campanes les feien ací en ca García.

Enric.- No, les feren en Silla.

Bartolomé.- Ahí en ca García. Ahí a ca Tirilla.

Enric.- Les feren? Les fudiren ahí?

Bartolomé.- Ah, no!

Enric.- Ahí farien les truges. Perquè la campana la dugueren de Silla.

Bartolomé.- Les truges ho feien tot ahí. Ahí hi havia un de Benifaraig, un de Montcà. I els Matxaques i tots ixos fusterets que volien ser fusters, tots passaven per ahí.

Volia ara preguntar-li sobre el primer retor que hi hagué después de guerra.

Enric.- De don Paco tu te'n recordes?

Bartolomé.- De don Paco, sí.

Francisco Muñoz.

Bartolomé.- Aquell se llevava les sotanes pa anar de paella en companyia dels...

Enric.- De m'auelo [risses].

Desconegut.- En l'assunt de la fartera...

Bartolomé.- A l'aljub d'ixe Sant Vicent que dien.

Enric.- Ixe era molt bona persona.

Bartolomé.- Molt bona persona.

No era un retor com ha hagut en altres pobles que han sigut vinculats...

Bartolomé.- Ixe, el primer germà que es va morir de la quinta meua era el germà del Roig el de la Manassa. El Pardaliste. I entrem tots els xiquets allí i era el Cristo de Benifaraig i fem l'enterro de per l'esprà, i anàvem cinc o sis i quan eixim li ve al pensament a u de dir «per què no se n'anem a la festa de Benifaraig?». I se n'anàrem. Ara plorant i después allà riguent-se.

Enric.- Però Don Paco donà la cara per gent d'Alfara.

Bartolomé.- Sí, aquell home no era mala persona.

Enric.- Gent que la policia anava raere d'ells.

Bartolomé.- Aquell era igual que el poeta, Ricardo...

Enric.- Ricardo Valero.

Bartolomé.- Que ixe pagava una caixa de botelles de conyac pa riure's i emborratxar-los i que es divertiren.

Enric.- I faves en Cullera. M'auelo. Don Paco era amic de m'auelo.

Bartolomé.- Don Paco és que una... Berta era família d'ell.

Enric.- Era neboda, neboda de don Paco. Eren de Casinos. I tu te'n recordes? En guerra hi havia una escola ahí?

Bartolomé.- Sí. Estava t'auelo.

Enric.- M'auelo estava de mestre.

Bartolomé.- El Negre Paella, l'home de les tres dones.

Enric.- L'home de les tres dones qui és? **[55 min.]**

Bartolomé.- El Negre de Paella.

Enric.- Qui és ixe. No sé qui és.

Bartolomé.- Pues jo te diré. Un home que era d'esquerra però amb sombrero, brusa de seda.

Enric.- Va fer unes finques.

Bartolomé.- I jo aní a collir-li taronges. A collir-li mangranes.

Enric.- Molt bones. Jo encà n'he menjat.

Bartolomé.- Finetes! N'has menjat, d'ixes? Tendrals.

Enric.- El mangraner que tenia en ca la Silvana. I el tio Pates també tenia un mangraner molt bó.

Bartolomé.- El tio Pates era una botifarra.

Enric.- Però ixe era del Somatén? El Somatén oficial, el Somatén de temps de la dictadura de Primo de Rivera, el cabo era el tio Pates.

Desconegut.- Amb el mosquetó eixien per el poble.

I pa anar acabant, senyor Bartolomé, volia parlar-li, no sé si quedarien fills o filles o família dels que mataren, que eren sis persones i quatre moriren en la presó, d'Alfara.

Bartolomé.- No en pot quedar cap.

Però la meua pregunta, li volia preguntar: a la dona de qualsevol dels que van matar o estaven en la càrcel, alguna vegà van patir una discriminació, diguem-ne, quan anaven a lo millor a la cartilla de racionament, els apartaven o els insultaven els falangistes?

Bartolomé.- No. S'ha resabiat més ara en un any o en un mes que antes en deu anys o en vint. És aixina o no?

Enric.- Però a mi m'han contat una història que a lo millor tu te'n recordes. Sidro el de Macetes volia a una...

Bartolomé.- Sí, a Maria. I es casà.

Enric.- I es casà, però els pares de Maria no volien. Com va fer pa casar-se?

Bartolomé.- Ah, pues no ho sé!

Enric.- Tu no ho has sentit dir mai?

Bartolomé.- No.

Enric.- Macetes va dir que se li havia aparegut San Juan de Dios.

Bartolomé.- Ah sí! [risses].

Enric.- Perquè no el volien per ser fill dels de la CNT, no?

Desconegut.- Pues no es va menjar rates ixé home! Rates de les sèquies.

Enric.- I fam se'n passà?

Bartolomé.- Fam molta. Ací els Carretilles treballaven en la fàbrica. El tio Carretilla treballava en la fàbrica i quedava l'auelo, l'auela i el matrimoni. I se salvà la filla que se n'anà a ca el Brut a Massarrojos de criaeta, els demás moriren tots. Perquè guanyava un jornal i els moniatos. Mosatros veníem a última hora hasta els pataquins a cinquanta cèntims el quilo i no guanyava prou pa... I damunt la caseta, la contribució no la pogué pagar mai i era de u de Benifaraig i al remat la vené i entonces es quan se la quedà el Xato.

Enric.- I ací el falangista més gran va ser Santarufina, no?

Bartolomé.- Sí, però el més trompo tamé. A mi me tancà.

Enric.- A tu te tancà?

Bartolomé.- En la presó. El dia de la quinta, allí en l'Ajuntament, alplega i Paquito el del Cencerro se'n va a fer ejercicios espirituales, i jo i Mora se n'anàrem allà a ca la Pansa, i dos o tres més a fer-se una leche merengada allà a Montcà al Royalti, que ficaven hasta canelleta [risses], amb dos pessetes una gotà aixina.

Enric.- I dels mestres tu te'n recordes? De doña Elvira te'n recordes, i de doña Marina?

Bartolomé.- No. De don Pedro sí. I de la filla quan estava de farmacèutica.

Enric.- Sí, però això va ser molt més tard. Però de la mestra que estava amb don Pedro no te'n recordes? Doña Marina.

Bartolomé.- No te dic que jo...? Si me dius de faena [risses] i me dius de l'horta tot lo que tu vullgues. [risses]

Això és lo que volia dir-li. De la faena, tamé, vosté entenc que ha anat al camp, que a les fàbriques no ha anat tant. Però vosté sap si el terrinent, el que tenia les terres que era propietari, quan anava a buscar a gent, a jornalers...

Bartolomé.- Xe que entonces valia una fanecà 100 duros. Son pare de Marian, el tio Severino, el coneguí jo [60 min.]. Tu no el pots conèixer. No el pots conèixer, ni al Coixo tampoc, que el Coixo és el que tragué el xiste ixé: «Barberos, Barberillos i Granells, ben lluny d'ells». Tu no l'has sentit el ixé xiste?

Enric.- El Barberillo treballava en l'Ajuntament, no? Rafael el Barberillo.

Bartolomé.- El Barberillo treballava a l'Ajuntament. Però és que s'auelo el coneguí jo i era aixina, i tu saps qui era? Fill d'una baronessa d'Alzira i d'un canonge. Però això dit per el mateix Fernando.

Perquè li volia dir senyor Bartolo, vosté que ha anat al camp, els terrinents tractava a tota la gent igual o si n'hi havia algú...?

Bartolomé.- Jo a tots els he tractat igual. Jo no he renyit amb ningú. Ni he discutit amb ningú. Ni he parlat mal de ningú. Però saber-ho, m'he enterat de tot.

Enric.- Però el moliner, per eixemple, si tenia que contractar a algú, contractava foren d'un bando o d'un altre bando, no?

Bartolomé.- Sí. Bueno, que Marian allí anava, perquè com duia el tabaco, anava a tallar les creïlles allí tots els anys ell.

Enric.- Ja però quan anaven a per l'armela o per la garrofa...

Bartolomé.- Allà Marian anava a esporgar.

Enric.- Agarraven a tots?

Bartolomé.- Allà agarraven a tots. Però allà era a base de xiquets.

Enric.- Sí, era de xiquets. Però no discriminaven si era fill...

Bartolomé.- Al contrari, tots volien anar perquè per la nit hi havia paella amb arròs amb ceba i abaejo. Que a mi m'agradava molt, més que amb carn. Perquè a mi la carn no m'agrà.

Enric.- I el enterraor, Solaz, el d'Expolio?

Bartolomé.- Jo ixe xic no parlí mai amb ell. Era d'Acción Católica.

Enric.- El pare.

Bartolomé.- Ah, el pare? El tio Madriles.

Enric.- El tio Madriles. Caprani.

Bartolomé.- No, Caprani vingué en un circo. Ixe es casà amb la filla major. El Caprani vingué en un circo que ficaven ahí davant.

Enric.- Però el pare d'Expolio, Solaz li dien, ixe...?

Bartolomé.- El Caprani vingué en un circo i va i es casa amb la filla major que tenia la meua edat o un any més. Saps qui vull dir? Sa mare d'Expolio i tots ixos.

Enric.- I no hi havia uno que li dien Solaz?

Bartolomé.- No caic.

Enric.- Ixe no va ser l'enterraor?

Bartolomé.- Enterraor ací coneguí jo a l'home de la roja Juan, que es el que enterrà a mon pare. Me comprens? I a ma mare. Jo no aní a l'enterro de mon pare ni de ma mare, ja veus...